

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM
VAZIRLIGI**

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI

TOSHKENT TIBBIYOT AKADEMIYASI

IJTIMOIIY FANLAR KAFEDRASI

**BUYUK IPAK YO‘LI VA HOZIRGI ZAMON. O‘ZBEKISTONNING
TURIZM SALOHİYATI VA ISTIQBOL MAQSADLARI**

Tibbiyot oliy ta‘lim muassasalari 1 bosqich talabalari uchun

O‘QUV-USLUBIY QO‘LLANMA

TOSHKENT - 2023

Tuzuvchi:

Iskandarov Sh.A. - Toshkent tibbiyot akademiyasi "Ijtimoiy fanlar" kafedrası tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Taqrizchilar:

Niyozova N.Sh. Toshkent tibbiyot akademiyasi Ijtimoiy fanlar kafedrası falsafa fanlari nomzod, dosenti

Narziyev N.N. O'zMU "Antropologiya va Etnologiya" kafedrası tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent,

O'quv-uslubiy qo'llanma Toshkent tibbiyot akademiyasi Ilmiy Kengashi tomonidan tasdiqlangan.

"_21_"_dekabr_2022 yil

5-son majlis bayonnomasi

OTM kengash kotibi t.f.d., professor Ismailova G.A.

MUNDARIJA

KIRISH	4-5
1. Buyuk ipak yo‘li va hozirgi zamon. O‘zbekistonning turizm salohiyati va istiqbol aqsadlari	6-24
2. Test	25-28
3. Nazarot savollar	29-30
4. Slayd	31-32
5. Adabiyotlar ruyxati	33

Kirish

Qadimgi xalqlarning turli tomonlama rivojlanishida savdo va tranzit yo‘llarning ahamiyati nihoyatda kattadir. Mil. avv. III ming yillikka kelib, O‘rta Osiyoning ko‘pgina hududlari qadimgi aholi tomonidan o‘zlashtirib bo‘lingan edi. Cho‘l va dasht hududlardagi ko‘chmanchi chorvador aholi vohalardagi o‘troq aholi bilan o‘zaro aloqalarni bronza davriga kelib yanada rivojlantiradilar. Tarixiy adabiyotlardan ma‘lum bo‘lishicha, Buyuk ipak yo‘li tashkil topmasdan ancha ilgariyoq Qadimgi Sharq va O‘rta Osiyo hududlarida o‘zaro almashinuv yo‘llari mavjud edi.

Bronza davridagi (mil. avv. III-II ming yilliklar) ana shunday yo‘llardan biri «Lojuvard yo‘li» deb atalib, uning bir tarmog‘i Badaxshon, Baqtriya va Marg‘iyona hududlarini Xorazm, So‘g‘d, Markaziy Qozog‘iston va Ural bilan bog‘lagan. Yana bir tarmog‘i esa, Baqtriya va Marg‘iyonani Mesopotamiya bilan bog‘lagan. Bu yo‘l Pomir tog‘laridan boshlanib, Eron, Old Osiyo, Misr orqali o‘tgan. Badaxshon Lojuvardining Hind vodiysi, Mesopotamiya va Misrdan topilishi bu qimmatbaho toshning Qadimgi Sharqda nihoyatda qadrlanganligidan dalolat beradi.

Qadimgi yo‘llardan yana biri, Eron ahmoniylarining yo‘li bo‘lib, bu yo‘lning bir tarmog‘i mil. avv. VI-IV asrlarda kichik Osiyo shaharlarini hamda O‘rta Yer dengizi bo‘yidagi Efes, Sardi shaharlarini Eronning markazlaridan biri Suza bilan bog‘lagan bo‘lsa, yana bir tarmog‘i Eron-Baqtriya orqali So‘g‘diyona, Toshkent vohasi va Qozog‘iston hududlaridan o‘tib Oltoygacha borgan. Tarixiy adabiyotlarda bu yo‘l «shoh yo‘li» deb ataladi.

Mil. avv. 138 yilda Xitoy imperatori U-Di Chjan syanni O‘rta Osiyo yerlariga jo‘natadi. Elchi Chjan syan (mil. avv. 138-126 yillarda) Xitoyning xunlarga qarshi kurashi uchun ittifoqchi izlab kelgan edi. Mil. avv. II-I asrlarga kelib, Chjan syan yurgan yo‘llarda Xitoyni O‘rta va o‘arbiy Osiyo bilan bog‘layigan karvon yo‘li paydo bo‘ladi. Bu yo‘l Buyuk ipak yo‘li deb atalib, umumiy uzunligi 12 000 km dan iborat edi. Ilk o‘rta asrlarga kelib, Ipak yo‘lining yanada rivojlanganligini kuzatish mumkin. O‘z davrida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo‘lgan bu yo‘lning dastlabki

tarmog‘i Xitoydagi Sian shahridan boshlanib, Sharqiy Turkiston, O‘rta Osiyo, Eron, Mesopotamiya orqali O‘rta Yer dengizigacha cho‘zilgan.

O‘rta Osiyo hududlarida antik davrdan boshlab, rivojlanish jarayonlari Buyuk ipak yo‘li bilan uzviy bog‘liqdir. Xususan, mil. avv. II asrdan boshlab Xitoy va O‘rta Osiyo tarixiy-madaniy viloyatlari bilan savdo va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Farg‘ona, So‘g‘d va Baqtriyaga ipakchilik kirib keldi. Karvon yo‘li rivojlanib borgan sari savdo-sotiq va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Kushonlar va eftalitlar davriga kelib (I-VI asrlar), O‘rta Osiyo orqali o‘tuvchi Ipak yo‘li tarmoqlari nazoratini mahalliy so‘g‘diy aholi qo‘lga oladilar. Qo‘shni davlatlar ham Ipak yo‘lidan manfaatdor bo‘lganligi sababli ilk o‘rta asrlarda Eron va Vizantiya hukmdorlari so‘g‘diylar bilan qonli kurashlar olib bordilar.

Milodning boshlarida qadimgi dunyoning ilg‘or madaniyatli davlatlari asosan to‘rttaga: Rim, Parfiya, Xitoy va Kushon davlatlariga bo‘linar edi. o‘arbda Britan orollaridan sharqda Tinch okeani sohillarigacha cho‘zilgan bu zabardast saltanatlar insoniyat tarixida birinchi bo‘lib «Buyuk ipak yo‘li» deb nomlanuvchi yo‘l bilan bog‘landilar. Ipak yo‘li rivojlanib borgan sari podsholarning o‘zaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovg‘alar in’om etishlari an’anaga aylandi. Savdo-sotiq misli ko‘rilmagan darajada rivojlanib bordi. Shuningdek, Sharq bilan o‘arb madaniyatining bir-biriga ta’siri kuchaydi. Davlatlar rivojlanishidagi ko‘plab madaniy o‘xshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi.

**MAVZU: BUYUK IPAK YO‘LI VA HOZIRGI ZAMON.
O‘ZBEKISTONNING TURIZM SALOHIYATI VA ISTIQBOL
MAQSADLARI**

Reja:

1. *O‘lkamiz hududidan o‘tgan qadimgi savdo yo‘llari.*
2. *Buyuk ipak yo‘li temuriylar davrida.*
3. *Turkiston buyuk muhaddislar yurti. O‘lkamiz hududidan yetishib chiqqan olimlarning islom tarixida tutgan o‘rinlari.*
4. *Amir Temur va temuriylar davrida ilm-fanga e‘tibor.*

Buyuk ipak yo‘li tug‘risida fikr yuritar ekanmiz, bu qadimiy yo‘lning necha asrlar davomida ne-ne mamlakatlar va xalqlarni bir-biriga bog‘lash, aloqalarini mustah-kamlashdagi mislsiz xizmatini alohida ta‘kidlab o‘tish joiz bo‘ladi.

Ilk bor Xitoy hududidan boshlanib g‘arbga tomon minglarcha kilometr masofaga cho‘zilgan (12 ming km.), Sharq bilan g‘arbni tutashtirgan. Bu noyob savdo yo‘li ulug‘ ajdodlarimiz sa‘y-harakatlari samarasi o‘laroq umumbashariyat tarixiy taraqqiyotida yorqin iz qoldirgan. Ayniqsa, bu yo‘lning Vatanimiz sarhadlaridan o‘tganligi uning tarixiy taqdirida, iqtisodiy-madaniy yuksalishida hamda boshqa xorijiy ellar bilan izchil hamkorlik va xamjihatlikda kata ijobiy rol o‘ynagan.

Buyuk ipak yo‘li tushunchisini birinchi bo‘lib fanga taniqli nemis olimi Fon Rixgofen olib kirgan. U XIX asrning 70-yillarida yozgan «Xitoy» nomli klassik asarida bu termini chuqur ilmiy asoslab berdi.

Ma‘lumki, Xitoyning Sian shahrida boshlangan Ipak yo‘li Lanjou orqali Dunxuanga (Sharqiy Turkiston) kelib, bu yerdan u ikkiga ajraladi. Ipak yo‘lining janubiy tarmog‘i Taklamakon sahrosi (Mo‘g‘iliston) orqali Xo‘tanga, undan Yerkentga kelib, undan Balxga tomon o‘tadi. Balxda yo‘l yana uch tarmoqqa ajraladi. G‘arbiy tarmog‘i Marvga, janubiy tarmog‘i Hindistonga, shimoli tarmog‘i Termiz orqali Darbent, Nautak va Samarqandga tomon yo‘naladi. Ipak yo‘lining shimoliy-g‘arbiy tarmog‘i esa Dunxuandan Bami, Turfon orqali Tarim vohasi-

Qashg'arga boradi. U yerdan Tioshqo'rgon orqali O'zgan, O'sh, Quva, Axsikent, Pop, Asht orqali Xo'jand, Zomin, Jizzaxga, so'ngra Samarqandga borib tutashadi. Samarqanddan esa bu yo'l yana davom etib Dabusiya, Malik cho'li orqali Buxoro, Romitonga, undan Varaxsha orqali Farobga borib, Amul shahriga o'tadi. Amulda esa bu yo'l Marvdan Urganch sari yo'nalgan yo'lga qo'shiladi. Marv shahri O'rta asrlar davomida Buyuk ipak yo'li chorrahalari kesishgan eng muhim hayotiy nuqta bo'lgan. Eng muhimi shundaki, Buyuk ipak yo'lining G'arbdan keladigan savdo karvonlari aytaylik, Italiya, Ispaniya va boshqa O'rta yer dengizi mamlakatlarning savdogarlari ham o'z mollarini Tir, Damashq, Anatoliya, Bog'dod orqali Parfiya davlati hududlari bo'ylab yana O'rta Osiyoning yirik savdo markazi Marvga olib kelar, shu yerdan sharq tomon yo'llarini davom ettirardilar. Shu ma'noda Marvning turli dinlar ildiz otgan, turli madaniyatlar tutashgan joy bo'lganligi alohida ahamiyatga molikdir.

Qadimgi xalqlarning turli tomonlama rivojlanishida savdo va tranzit yo'llarning ahamiyati nihoyatda kattadir. Mil. avv. III ming yillikka kelib, O'rta Osiyoning ko'pgina hududlari qadimgi aholi tomonidan o'zlashtirib bo'lingan edi. Cho'l va dasht hududlardagi ko'chmanchi chorvador aholi vohalardagi o'troq aholi bilan o'zaro aloqalarni bronza davriga kelib yanada rivojlantiradilar. Tarixiy adabiyotlardan ma'lum bo'lishicha, Buyuk ipak yo'li tashkil topmasdan ancha ilgariyoq Qadimgi Sharq va O'rta Osiyo hududlarida o'zaro almashinuv yo'llari mavjud edi.

Bronza davridagi (mil. avv. III-II ming yilliklar) ana shunday yo'llardan biri «Lojuvard yo'li» deb atalib, uning bir tarmog'i Badaxshon, Baqtriya va Marg'iyona hududlarini Xorazm, So'g'd, Markaziy Qozog'iston va Ural bilan bog'lagan. Yana bir tarmog'i esa, Baqtriya va Marg'iyonani Mesopotamiya bilan bog'lagan. Bu yo'l Pomir tog'laridan boshlanib, Eron, Old Osiyo, Misr orqali o'tgan. Badaxshon Lojuvardining Hind vodiysi, Mesopotamiya va Misrdan topilishi bu qimmatbaho toshning Qadimgi Sharqda nihoyatda qadrlanganligidan dalolat beradi.

Qadimgi yo'llardan yana biri, Eron ahmoniylarining yo'li bo'lib, bu yo'lning bir tarmog'i mil. avv. VI-IV asrlarda kichik Osiyo shaharlarini hamda O'rta Yer

dengizi bo'yidagi Efes, Sardi shaharlarini Eronning markazlaridan biri Suza bilan bog'lagan bo'lsa, yana bir tarmog'i Eron-Baqtriya orqali So'g'diyona, Toshkent vohasi va Qozog'iston hududlaridan o'tib Oltoygacha borgan. Tarixiy adabiyotlarda bu yo'l «shoh yo'li» deb ataladi.

Mil. avv. 138 yilda Xitoy imperatori U-Di Chjan syanni O'rta Osiyo yerlariga jo'natadi. Elchi Chjan syan (mil. avv. 138-126 yillarda) Xitoyning xunnlarga qarshi kurashi uchun ittifoqchi izlab kelgan edi. Mil. avv. II-I asrlarga kelib, Chjan syan yurgan yo'llarda Xitoyni O'rta va o'arbiy Osiyo bilan bog'layigan karvon yo'li paydo bo'ladi. Bu yo'l Buyuk ipak yo'li deb atalib, umumiy uzunligi 12 000 km dan iborat edi. Ilk o'rta asrlarga kelib, Ipak yo'lining yanada rivojlanganligini kuzatish mumkin. O'z davrida nihoyatda katta ahamiyatga ega bo'lgan bu yo'lining dastlabki tarmog'i Xitoydagi Sian shahridan boshlanib, Sharqiy Turkiston, O'rta Osiyo, Eron, Mesopotamiya orqali O'rta Yer dengizigacha cho'zilgan.

Xitoyning Anosi shahriga kelib, Ipak yo'li bir necha tarmoqlarga bo'linib ketgan. Xususan bir tarmoq Anosi-Xami-Qoshg'ar orqali Qo'qonga, undan esa Toshkentga o'tgan. Bu yerdan Jizzax va Samarqand orqali Buxoroga kelgan yo'l Urganch orqali Gurevga, u yerdan Oqsaroy orqali Qora dengiz bo'ylariga chiqqan. Yana bir tarmoq esa Dunxuan orqali Xo'tanga, undan Loxurga o'tib ketgan.

Undan tashqari Buxoroga kelib, bu tarmoq ikkiga bo'lingan. Janubiy yo'nalish Bu-xoro-Qarshi-Termiz orqali Nishopurga o'tgan va Hirot orqali Hindistonga o'tib ketgan. Nishopurdagi tarmoqlardan biri Tehron-Qazvin-Hamadon-Bog'dod-Palmira yo'nalishi bo'ylab O'rta Yer dengizi bo'yidagi Tir shahrigacha cho'zilgan. Umuman olganda Ipak yo'lining janubiy tarmog'i O'zgan orqali O'shga o'tib, Quva -Marg'ilon-Qo'qon orqali Xo'jand, Samarqand, Buxoroga o'tgan. Shimoliy yo'nalishi esa, Xazar xoqonligi va Bulg'or davlati orqali Kiev Rusi va Yevropa mamlakatlariga borib, bu tarmoq VI asrdan boshlab rivojlana boshlagan. Ipak yo'lining asosiy karvon yo'llaridan tashqari ichki savdo yo'llari ham mavjud edi.

O'rta Osiyo hududlarida antik davrdan boshlab, rivojlanish jarayonlari Buyuk ipak yo'li bilan uzviy bog'liqdir. Xususan, mil. avv. II asrdan boshlab Xitoy va O'rta

Osiyo tarixiy-madaniy viloyatlari bilan savdo va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Fargʻona, Soʻgʻd va Baqtriyaga ipakchilik kirib keldi. Karvon yoʻli rivojlanib borgan sari savdo-sotiq va madaniy aloqalar rivojlanib bordi. Kushonlar va eftalitlar davriga kelib (I-VI asrlar), Oʻrta Osiyo orqali oʻtuvchi Ipak yoʻli tarmoqlari nazoratini mahalliy soʻgʻdiy aholi qoʻlga oladilar. Qoʻshni davlatlar ham Ipak yoʻlidan manfaatdor boʻlganligi sababli ilk oʻrta asrlarda Eron va Vizantiya hukmdorlari soʻgʻdiylar bilan qonli kurashlar olib bordilar.

Milodning boshlarida qadimgi dunyoning ilgʻor madaniyatli davlatlari asosan toʻrttaga: Rim, Parfiya, Xitoy va Kushon davlatlariga boʻlinar edi. oʻarbda Britan orollaridan sharqda Tinch okeani sohillarigacha choʻzilgan bu zabardast saltanatlar insoniyat tarixida birinchi boʻlib «Buyuk ipak yoʻli» deb nomlanuvchi yoʻl bilan bogʻlandilar. Ipak yoʻli rivojlanib borgan sari podsholarning oʻzaro elchilar yuborishlari, bir-birlariga har xil sovgʻalar inʻom etishlari anʻanaga aylandi. Savdo-sotiq misli koʻrilmagan darajada rivojlanib bordi. Shuningdek, Sharq bilan oʻarb madaniyatining bir-biriga taʻsiri kuchaydi. Davlatlar rivojlanishidagi koʻplab madaniy oʻxshashliklar ham shu tufayli yuzaga keldi.

Buyuk ipak yoʻli boʻylab koʻplab karvonsaroylar, shaharlar barpo etildi. Bu yoʻldan borayotgan savdogarlar koʻpincha yoʻlning oxirigacha bormas edilar. Oʻrta Osiyo viloyatlari bu yoʻlning oʻrtasida joylashganligi sababli savdogarlar Xorazm, Samarqand, Termiz va boshqa hududlarda oʻz mollarini sotib, mahalliy mahsulotlarni xarid qilar edilar. Oʻrta asrlar Oʻrta Osiyo bozorlarida chetdan keltirilgan koʻplab mahsulotlar mavjud ediki, hozirgi kunda ipak yoʻli ustidagi koʻhna shaharlar va manzilgohlardagi arxeologik qazishmalar natijasida topilayotgan topilmalar fikrimizning dalilidir.

Mil. avv. II asrda paydo boʻlib, milodning XVI asriga qadar faoliyat koʻrsatgan Buyuk ipak yoʻli shu davr ichida Sharq va oʻarb xalqlarining keng miqyosidagi oʻzaro madaniy va iqtisodiy aloqalari tarixida katta ahamiyatga ega boʻldi. Bu yoʻl orqali aloqalar qilgan qadimgi xalqlarning oʻzaro hamkorlik, almashinuv va madaniyatla-rining boyib borishi, tinchlik va taraqqiyot uchun asos boʻlib xizmat qildi. Oʻzbekiston hududlari bu yoʻlning chorrahasida joylashgan

bo'lib, bu yerga turli mamlakatlardan savdogarlar, hunarmandlar, olimlar va me'morlar tashrif buyurganlar.

YUNESKO tomonidan «Buyuk ipak yo'li-muloqot yo'li» dasturining ishlab chiqilishi Yevrosiyodagi 30 dan ortiq yetakchi davlatlarning 2000 yilga qadar ilmiy-madaniy faoliyati uchun yo'nalish bo'ldi. Respublikamiz hududlarida ham ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etildi. Buning natijasida ko'pgina tarixiy-madaniy obidalar o'rganildi, qadimgi yo'llar va yo'nalishlar aniqlandi, milliy va ma'naviy boyligimiz hamda an'analarimiz o'rganildi. Juda ko'pchilik tadqiqotchilar ishtirok etayotgan «Buyuk ipak yo'li-muloqot yo'li» dasturining asosiy vazifasi Sharq va o'arb xalqlari o'rtasida iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatgan hamda rivojlantirgan bu yo'lni xalqlarning birodarlik, o'zaro hamkorlik va samimiy muloqot yo'liga aylantirishdan iboratdir.

Buyuk ipak yo'li Sharqu G'arbni bog'lovchi, turli mamlakatlarning savdo-sotiq, tijorat aloqalarining eng asosiy vositasi bo'lgandan, bu yo'nalishda joylashgan davlatlar undan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga yohud bu borada o'z mavqeini mustahkamlashga intilganlar. Shu bois turli tarixiy bosqichlarda turli davlatlar bunga intilib, Buyuk ipak yo'li ustidan o'z nazoratlarini o'rnatganlar. Masalan, mil.av. VI-IV asrlarda Eron ahmoniylari, mil.av. IV asrda esa makedoniyalik Iskandar, mil.av. II-I asrlarda Rim Parfiya davlatlari o'rtasida bu borada qattiq raqobat ketdi. Yohud arab xalifaligi vujudga kelgunga qadar bu yo'lning Eron va Sug'diyona hududlaridan o'tgan qismida Eron va Sug'd savdogarlari yetakchilik rolini o'ynaganlar. Arab halifaligi kuchayib, ko'plab hududlarni qo'lga kiritgach, bu yo'l arab savdogarlari tasarrufiga o'tadi. Chingiziylar davrida Buyuk ipak yo'lining tasarrufida butunlay ularning qo'l ostida bo'lgan. Buyuk sohibqiron Amir Temur davriga kelib uning qudratli saltanati vujudga kelgach, Buyuk ipak yo'li sarhadlari yangidan kengayib, katta miqyoslar kasb etib, yanada rivoj topadi.

Vatanimiz sarhadlari ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy yuksalishining Buyuk ipak yo'li bilan bevosita bog'liqlik jihatlari juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Yunon-Rim olimlari Gerodot, Ktesiy, Arrian ma'lumotlariga, Eron mixxat yozuvlariga asoslanib fikr yuritadigan bo'lsak, mil.av. IV asrda O'rta Osiyo hududlarida sug'orma dehqonchilik madaniyati, hunarmandchilik, chorvachilik, tog'kon ishlari ancha rivoj topgan. O'rta Osiyo la'li Xorazmning qimmatbaho feruza ma'dani, Sug'd oltini ko'plab miqdorda qazib olinib, ishlov berilib, xorijiy ellarga ham chiqarilgan. Jumladan, O'rta Osiyo la'liga (lazuriti) Eron, Hindiston, Misr, Mesopatamiya va Xitoy singari mamlakatlarda qiziqish va talab g'oyatda katta bo'lgan. Mil.av. II asr boshlarida Davan va Qang' davlatlariga tashrif buyurgan Xitoy elchisi va sayyohi Chjan Szyan safaridan so'ng Xitoy bilan O'rta Osiyo davlatlari o'rtasidagi diplomatik va sado-sotiq aloqalari yangi bosqichga ko'tariladi. Elchining bu yurtda ko'rgan-kechirganlari. Ayniqsa, uzumchilik, vino-tayyorlash, rangli shishalar ishlab chiqarish, zargarlik, zotdor, uchqur otlar Xitoy hukmdorlarini qiziqtirgan. Bu esa ikki o'rtadagi aloqalarga keng yo'l ochgan. Xitoy O'rta Osiyoning zotdor otlari, rangli shishalari, zargarlik mollari, la'liga xaridor bo'lsa, ayni chog'da Xitoydan ko'proq ipak va ipak mollari, chinni buyumlar, choy mahsulotlar keltirila boshlagan. Shuningdek, Yaponiyadan gurunch, Hindistondan ip gazlama, ziravor va dorivor mahsulotlar, mushk anbar va shu kabi narsalar keltirilgan. Ayni chog'da o'zbek diyorida bu mamlakatlarga qishloq xo'jalik mahsulotlari, mevalar, chorva mollari, otlar, gilamlar, zargarlik mahsulotlari, nafis junli matolar chiqarilgan. O'rta Osiyo hukmdorlari buyuk ipak yo'lida savdo

karvonlarining tinchligi, xavfsizligi va ularning bexatar, muntazam qatnovini ta`minlash borasida ham doimiy chora-talbiirlar ko`rib borganlar. Shu maqsadda kerakli nuqtalarda, aholi siyrak bo`lgan joylarda karvonsaroylar, yemakxonalar, barpo qilingan, suv oladigan quduqlar qazilgan, chor atrofi shinam bino shakliga keltirilib qurilgan rabotu-sardobalar tiklangan. Hozirda ham Qizilqum, Mirzacho`l. Malik cho`li sarhadlarida o`tmish arxitekturasining noyob namunalari sanalgan shunday me`moriy obidalar xarobalari ko`plab uchraydi. Ayniqsa, Somoniylar, Qoraxoniylar va G`aznaviylar sulolalari hukm surgan, Movarounnahr hududlari jiddiy iqtisodiy va madaniy yuksalish jarayonini boshdan kechirgan davrlarda xalqaro karvon savdosi yurtimiz ijtimoiy taraqqiyotida muhim rol o`ynagan. O`sha davrda Mag`ribu Mashriqqa ma`lum va mashhur Buxoro, Samarqand, Marv, Shosh, Balx, Isfijob, Termiz singari shaharlarda o`nlab xashamatli karvonsaroylar. Sado bozorlari barpo etilib, ularda tijorat ishlari avjida bo`lgan, turli mamlakat tujjorlari ularda tunu-kun turfa rang mollarini sotganlar yohud mol ayirbosh qilganlar.

Buyuk ipak yo`lining shuhrati ayniqsa, XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda, ya`ni Amir Temur qudratli markazlashgan davlat barpo etish barobarida uning barcha hududlarida tinchlik va osoyishtalik o`rnatdi. Uning o`zi tuzuklarida: «Dunyoning yarmini oldim, salatnatimning u chetida bu chetiga biror bolakay boshida bir lagan tillo ko`tarib o`tadigan bo`lsa, bir donasiga ham zarar yetmaydigan

tartib-intizom o‘rnatdim», deb aytgan so‘zlari bejiz emasdir. Katta salohiyat egasi bo‘lgan Sohibqiron mamlakatning yuksak rivojida xalqaro savdoning nechog‘lik ulkan ahamiyat kasb etishini bilganligidan. Bu sohani butun choralar bilan o‘stirishga alohida etibor bergan. Bunda yurt tinchligi, ulus farovonligi masalalari xar doim uning diqqat markazida turgan. Shu bois ulug‘ Amir savdo yo‘llarini qo‘riqlash, odamlar, musofirlar, turli yurt savdogarlari manfaatlarini bosqinchilar, qaroqchilar tajovuzidan muhofaza qilishni muhim davlat ahamiyatiga molik vazifalardan deb hisoblagan. Tuzuklarda: «...yana buyurdimki, yo‘l ustiga kuzatuvchilar, zobitlar tayinlasinlarki, yo‘llarni qo‘riqlab, o‘tkinchilar, savdogarlar, musofirlarni kuzatib, mol-mulki va boshqa narsalarni manzildan-manzilga yetkazib qo‘ysinlar. Yo‘l ustida birortasining narsasi yo‘qolsa, o‘zi o‘ldirilsa yoki boshqa kor-hol yuz bersa, bular uchun javob berish ularning zimmasida bo‘lsin» deb bejiz ta`kidlab o‘tmagan.

Amir Temur tashabbusi bilan mamlakatning har bir yirik shaharlarida savdo karvonlarining kirishi va chiqishini nazorat qiluvchi davlat nazorat xizmati va maxsus bojxonalar tashkil etilgan. Savdo karvonlaridan mollarning hajmi. Miqdoriga qarab boj to‘lovlari undirilgan. Bu davrda poytaxt Samarqand dunyo savdogarlarining yirik markaziga aylandi. Uning keng ko‘chalari bo‘ylab maxsus qurilgan muhtasham karvonsaroylar, savdo bozorlari, rastalarda tunu-kun savdo ishlari to‘xtamagan. Turli mamlakatlardan kelgan savdogarlar o‘z mollarini xaridorlarga sotganlar yohud o‘zlariga kerakli mollarni xarid qilganlar.

Samarqand qog‘ozining mashhurligi yetti iqlimga ma`lum bo‘lgan. Movarounnahr va Xuroson shaharlari Buyuk ipak yo‘lining eng qaynoq yo‘liga aylangan. Bu yerga Hindistondan juda ko‘plab tijorat karvonlari kelib turardi. Xitoy bu hududlarga ipak gazlamalari, chinni kosalar, billur qadahlar, qimmatbaho toshlar yuborardi. Shimoldan noyob po‘stinlar, mo‘ynalar keltirilardi. Ushbu turli iqlimlarning mollari Samarqand va boshqa O‘rta Osiyo shaharlarida toy-toy boylanib, Osiyoning yirik shaharlariga va Yevropaga jo‘natilardi. Savdogarlar bir yo‘l bilan Genza ko‘liga borardi. Ikkinchi yo‘l Hirot, Kazvin, Tabriz, Trabzon orqali genuyaliklar, venesiyaliklar, pizalıklarning kemalariga tushib Yevropaga yetardi.

Amir Temurning Oltin O'rda xoni To'xtamish ustidan qozongan zafarlari tufayli Buyuk ipak yo'li shimoliy tarmoqlarining janubiy bosh yo'lga qo'shib yuborilishi orqasida Movarounnahr va Xuroson shaharlarining xalqaro karvon savdosidagi nufuzi va mavqei yanada ortgan. 1402 yilda mashhur Anqara jangida Turkiya ustidan qozonilgan ajoyib g'alabadan so'ng Amir Temur davlati bilan G'arbiy Yevropa davlatlari o'rtasida turli xil aloqalar, yaqinliklar yangi pallaga kirdiki. Bunda ayniqsa, xalqaro savdo aloqalari, shubhasiz, birinchi darajali ahamiyat kasb etdi. Xullas, Amir Temur va uning avlodlari zamonidan davlatlar o'rtasida savdo-tijorat aloqalari yangi hududiy kengliklar kasb etib bordiki, bu bir tomondan, yurtimizning iqtisodiy-madaniy, ma'naviy yuksalishini ta'minlagan bo'lsa, ikkinchidan, uning xorijiy ellar, xalqlar bilan yaqinlashuvi, hamkorligi kuchli turtki berdi. Bu esa Buyuk ipak yo'li shuhratining yanada ortishiga olib keldi.

Birinchi Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlaganidek «Amir Temurning tarixiy xizmati yana shundan iboratki, uning harakatlari tufayli Osiyo va Yevropa davlatlari tarixda birinchi marta yagona jug'rofiy-siyosiy makonda ekanliklarini his etdi».

Shu tariqa Amir Temur va temuriylar davrida Buyuk ipak yo'lining dovrug'i beqiyos katta bo'lganligi, u mamlakatlarning umumiy yuksalishiga, bir-birlari bilan yaqindan bog'lanishlarga jiddiy ijobiy ta'mir o'tkazganligiga shohid bo'lamiz.

Buyuk ipak yo'li XVI asrdan etiboran o'z ahamiyati va rolini yo'qotib, tushkunlik sari yuz tutdi. Bu hollarni qanday sabablar bilan izohlash mumkin. tabiiyki, bu jarayon o'z-o'zidan, bir lahzada to'satdan sodir bo'lgani yo'q, albatta. Bizning nazarimizda, Buyuk ipak yo'li ahamiyatining so'nib, pasayib borishi bir qator ob'yektiv va sub'yektiv sabablar orqasida, tarixiy jarayonlarning murakkab, ziddiyatli kechishi davomida yuz berganligi shubhasiz.

Birinchiidan, Amir Temur va Temuriylar sulolasining pirovard oqibatda chuqur inqirozga yo'liqishi va tarix sahnasiga boshqa hukmron sulolalarning, chunonchi, Shayboniyxonlar, Ashtarxoniylar sulolasining chiqishi hamda ularning boshqaruv usulining g'oyatda murakkab kechganligi, markaziy hokimiyatning kuchsizlanib mamlakat hududlarining tarqoq holatda uchrashi, o'z qobig'iga

o‘ralishi va hokazo hollar bu hududning tashqi dunyodan tobora ajralishiga bois bo‘ldi.

Ikkinchidan, Turkistondagi xonliklar, amir-beklar, sultonlar o‘rtasida hokimiyat talashib olib borilgan o‘zaro jangu-jadallar, doimiy qon to‘kishlar natijasida o‘lka tobora iqtisodiy bo‘hronlarga duch kela bordi, siyosiy beqarorlik avj oldi. Mamlakat tashqi davlatlar bilan aloqalar bog‘lash, iqtisodiy, savdo-sotiq bobida hamkorlik qilish imkoniyatlaridan mahrum bo‘ldi.

Uchinchidan, ilg‘or Yevropa olimlari, sayyohlari tomonidan XV-XVI asrlardan e‘tiboran boshlangan buyuk geografik kashfiyotlar, bularning natijasida jahonning turli qutblari tomon yangi, qulay suv yo‘llarining ochilishi, shu jumladan, Hindiston, Xitoy va boshqa sharqiy-janubiy mamlakatlarga tomon shunday yo‘llarning kashf etilishi, bular Buyuk ipak yo‘li shuhratining pasayishi va so‘nib borishga olib keldi.

O‘zbekistonning milliy istiqloлга erishuvchi va o‘z mustaqil davlatchiligi ega bo‘lishi uning oldiga keng istiqbol ufqlarini ochib berdi. Mustaqillik tufayli O‘zbekiston yangidan yuz ochib jahon afkor ommasining nigohiga tushdi. Ayni chog‘da u BMTning teng huquqli a‘zosi sifatida turli ijtimoiy tuzumdagi davlatlar bilan o‘zaro foydali, manfaatli asoslarda hamkorlik qilish, aloqalar bog‘lashga muvaffaq bo‘ldi. O‘zbekistonning dunyo uchun ochiqligi, butun dunyoda keng ildiz otgan demokratik tamoyillarni o‘zining ichki va tashqi siyosatiga asos qilib olganligi-bular uning jahon mamlakatlari bilan yaqinlashuviga, ular bilan hamkorlik aloqalarining har jihatdan mustahkamlashiga ishonchli kafolot bo‘lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ubnda Buyuk ipak yo‘li an`analarini yangidan tiklash borasida hozirda jahon miqyosida olib borila yotgan davlatlararo harakatda O‘zbekistonning alohida tashabbus ko‘rsatayotganligi boisi ham mana shundandir. Zero, qadimdan Sharq bilan G‘arbni bir-biriga bog‘lagan, xalqaro savdoning qaynoq, tutash nuqtasi hisoblangan O‘zbekiston hududi va uning qadimiy shaharlari bugun ham mustaqil davlatimizning keng xorijiy davlatlar bilan bog‘lovchi muhim vosita rolini o‘ynamog‘i ayni muddaodir. «Qadim zamonlarda Sharq bilan G‘arbni bog‘lab turgan Buyuk ipak yo‘li,-deb ta`kidlaydi yurtboshimiz,-O‘zbekiston hududi orqali

o'tgan. Bu yerda savdo yo'llari tutashgan, tashqi aloqalar hamda turli madaniyatlarning bir-birini boyitish jarayoni jadal kechgan. Bugungi kunda ham Yevropa va Yaqin Sharqdan Osiyo-Tinch okeani mintaqasiga olib boradigan yo'llar shu yerda kesishadi».

O'zbekiston rahbari Islom Karimovning 1999 yil aprel oyida AQSH ga qilgan rasmiy safari chog'ida Amerika tomonining O'zbekiston bilan har tomonlama iqtisodiy, madaniy, savdo-sotiq aloqalar bog'lashga, xususan Buyuk ipak yo'li faoliyatini tiklashga faol ko'maklashishga tayyor ekanligini bildirganligi muhim ahamiyatga egadir.

Shuningdek, YUNESKO rahbariyati bilan hamkorlikda «Ipak yo'li-muloqot yo'li» mavzusida o'tkazilayotgan amaliy tadbirlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning so'nggi paytlardagi faol xatti-harakatlari Sharq va G'arbga hamda Janubga bevosita chiqish uchun qulay yo'llarga ega bo'lish, o'z mahsulotlarini jahon bozoriga olib chiqish va davlatlararo keng muloqotlarga erishiga qaratilgan. Bu borada Tajan-Saraxs-Mashhad temir yo'li birinchi navbatining qurilishi muhim ahamiyatga egadir. 2000 yilda Pekin-Istambul yo'nalishida harakatlanish imkoniyati tug'ildi. Hozirda Xitoy va Pokistonga olib boradigan Andijon-O'sh-Ergashtom-Qashg'ar, shuningdek, Buxoro-Saraxs-Mashhad-Tehron va Termiz-Hirot-Qandahor-Karochi avtomobil yo'llarini qurish va qayta ta'mirlash ishlari amalga oshirilmoqda. Bu bizni muzlamaydigan qulay Hind okeaniga chiqishimizga imkoniyat tug'diradi. Bu esa EKO-mamlakatlariga olib boradigan yo'lni uch barobarga qisqartiradi. Xullas, O'zbekiston o'z milliy manfaatlari ustivorligidan kelib chiqib dunyoga chiqishga xalqaro bozor uchun raqobatbardosh mahsulotlar mollar ishlab chiqarishga hamda G'arb bilan Sharq o'rtasida azaldan davom etib kelgan muhim vositachilik-ko'priqlik rolini o'ynashga faol intilmoqda. Ushbu olijanob maqsadlar yo'lida aktiv izlanishlar olib borilmoqda. Bu O'zbekistonning xalqaro maydondagi poizisiyasini yanada mustahkamlab, uning nufuzi va obro'sining ko'tarilib borishiga xizmat qiladi.

Somoniylar, Qoraxoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar sulolalari hukmronlik qilgan IX-XII asrlarda Movarounnahr sarhadlarida yashagan

ulus-elatlar o'rtasida nisbatan osoyishtalik, totuvlik, yaqinlik va hamjihatlik vujudga keldiki, buning orqasida o'lkada moddiy ishlab chiqarish, madaniy rivojlanish jarayoni ancha tezlashdi, shaharlar hayoti yuksaldi, savdo-sotiq, hunarmandchilik o'sdi, aholi farovonligi ko'tarila bordi.

Movarounnahr shaharlarining jug'rofiy nuqtai nazaridan Buyuk ipak yo'lining eng muhim tutash nuqtalarida joylashganligi, shu bois bu yerda ishlab chiqarilgan, yetishtirilgan har turli ziroatchilik, chorvachilik, hunarmandchilik mahsulotlari, zargarlik, zeb-ziynat mollarining ayirbosh qilib turilganligi orqasida o'lkaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti jiddiy yuksalishga yuz tutdi. Buyuk ipak yo'liga tutash aholi manzilgohlarida obod va ko'rkam shaharlar vujudga keldi. Jumladan, birgina Xorazm vohasida X asr boshlarida 10 ga yaqin shaharlar mavjud bo'lsa, XI asr o'rtalariga kelib bunday shaharlar soni 40 taga yetdi.

Somoniylar hukmronlik qilgan IX-XI asrlarda ishlab chiqarish tarmoqlari to'xtovsiz kengayib borgan, ko'plab irrigasiya inshootlari, sug'orish kanallari, suv ayirgichlar qurilishi natijasida dehqonchilik madaniyati ancha o'sadi. Somoniylar poytaxti Buxoroga har tomondan olimu-donishmandlar, sayyohu-tijoratchilar, me'moru-hunarmandlar oqib kela boshlagan.

Somoniylar, G'aznaviylar, Saljuqiylar, Xorazmshohlar sulolasiga mansub ma'rifatparvar hukmdorlarning ilm-fan va madaniyatga doimiy rag'bat berishlari orqasida ko'plab, iste'dod sohiblarining salohiyati, ijodi o'sib, yuksalib borgan. O'sha davr hukmdorlari tashabbusi bilan bunyod etilgan va faoliyat ko'rsatgan kutubxonalarda son-sanoqsiz noyob, qimmatbaho kitoblar, qo'lyozmalar to'planganiki, bulardan hozirgi avlod kishilari ham bahramand bo'lmoqdalar.

IX-XII asrlarda Movarounnahrda ilm-fan yuksaldi, hozirgi zamon fanining ko'plab tarmoqlari va yo'nalishlariga chinakam poydevor yaratildi. Xususan, matematika, algebra, astronomiya, tibbiyot, biologiya, geodeziya, jug'rofiya, falsafa singari dunyoviy fanlarning ta'mal toshi shu davrda qo'yildi.

Oллоh nazari tekkan muborak yurt zaminidan yetishib chiqqan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg'oniy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Nasr Farobiy, Abu Bakr Muhammad Narshahiy, Abu Abdulloh Xorazmiy,

Mahmud az-Zamahshariy, Burhoniddin Margʻiloniy kabi qomusiy bilim sohiblarining ilm-fanning turli-tuman sohalaridagi bebaho ilmiy va maʼnaviy meroslari toʻla maʼnoda dunyoviy ahamiyatga molikdir.

Buyuk matematik, astronom va geograf olim Muhammad Muso al-Xorazmiy (783-850) nomi fan tarixida alohida oʻrin tutadi. Olim oʻzining «Hisob al-Jabr va al-Muqobala», «Hind hisobi haqida kitob», «Quyosh soatlari haqida risola», «Astronomik jadvallar» singari asarlari bilan «Algebra» faniga asos soldi. Uning arifmetika risolasi hind raqamlariga asoslangan boʻlib, hozirgi paytda biz foydalanayotgan oʻnlik hisoblash sistemasining Yevropada tarqalishiga sabab boʻldi. Allomaning «al-Xorazmiy» nomi «algoritm» shaklida fanda abadiy muhrlanib qoldi. Olimning «Kitob surat al-arz» nomli geografiyaga doir asari shu qadar fundamental ahamiyatga egaki, u arab tilida koʻplab geografik asarlarning yaratilishiga zamin yaratdi. Uning Sharq geografiyasining otasi deb nomlanishi ham shundan Xorazmiy yaratgan «Zij» Ovroʻpada ham, Sharqda ham astronomiya fanining rivojlanish yoʻllarini belgilab berdi. Alloma qalamiga mansub «Kitob at-tarix» («Tarix kitobi») asari Movarounnahr, Xuroson va Kichik Osiyo xalklarining VIII-IX asrlarga oid tarixini toʻlaqonli yoritishda muhim qoʻllanmadir. Al-Xorazmiyning arab ilmiy dunyosining yirik markazi Bagʻdoddagi Maʼmun akademiyasida ishlagan davrlari uning isteʼdodining eng barq urgan payti boʻldi. U shu akademiyaning rahbari sifatida ilm ahliga ibrat boʻldi.

Oʻrta Osiyolik buyuk allomalar orasida Ahmad al-Fargʻoniy (797-865) nomi alohida koʻzga tashlanib turadi. Olimning toʻliq ismi Abul Abbos Ahmad ibn Muhammad ibn Kasir al-Fargʻoniy boʻlib aslida Fargʻonaning Quva shahrida tavallud topgan. Ilm yoʻlida zahmat chekib koʻp yurtlarni kezgan. Umrining koʻp qismini xorijiy ellarda, xalifalik markazlari oʻtkazgan. Uning butun ongli hayoti va faoliyati fan yoʻliga bagʻishlangan. Ahmad al-Fargʻoniy yetuk astronom, matematik va geograf olim sifatida shuhrat topgan. Juda koʻplab fundamental asarlarning muallifi Bagʻdoddagi Baytul Hikma (akademiya) ning nomdor namoyondalaridan biridir.

U xalifalik poytaxti Bag‘dodda yoki Suriya, Misrda bo‘lmasin o‘sha joydagi ilm ahli bilan bahamjihat bo‘lib o‘sha davr fanining turli yetilgan dolzarb muamolarini hal etishda faol ishtirok etdi. Jumladan, uning Yer shari xaritasini tuzishdagi Suriya shimolida, Sinjor sahrosida yer meridiani bir darajasining uzunligini o‘lchashdagi yohud Misrning qon tomiri-Nil daryosi suvi sathini o‘lchashdagi ulkan xizmatlari benazirdir. Al-Farg‘oniy ilmiy salohiyatining mahsuli bo‘lgan «Astronomiya asoslari haqida kitob», «Asturlub yasash haqida kitob», «al-Farg‘oniy jadvallari», «Oyning Yer ostida va ustida bo‘lish vaqtlarini aniqlash haqida risola», «Yetti iqlimni hisoblash haqida», «Al-Xorazmiy», «Zij»ining nazariy qarashlarini asoslash nomli kitoblari haqli ravishda jahon fani xazinasining noyob durdonalari sanaladi. Al-Farg‘oniyning fandagi ulkan shuhrati, Sharq G‘arbda ham birdek ulug‘lanib kelinadi. U g‘arb olimlari orasida «Alfraganus» nomi bilan mashhur.

Mustaqil O‘zbekiston zaminida bu alloma nomini e‘zozlab, 1998 yilda bu zoti sharif tavalludining 1200 yilligini shodiyona sifatida nishonlaganimiz tarixiy haqiqatning tiklanganligi bo‘ldi. «Ahmad al-Farg‘oniy,-deb ta‘kidlagandi I.A.Karimov alloma yubileyi tantanalarida so‘zlagan nutqida,-kishilik tarixidagi ilk uyg‘onish davrining eng zabardast va yorqin namoyondalaridan biri o‘z zamonasi fundamental fani asoschilaridan edi.

Uning merosi insoniyatning yangi ilm cho‘qqilariga ko‘tarilishiga sababchi bo‘ldi butun ma‘rifiy dunyo olimlari uchun dasturulamal bo‘lib xizmat qildi».

Jahon fani ravnaqiga benazir hissa qo‘shgan uyg‘onish fani davri daholari orasida buyuk yurtdoshimiz Abu Nasr Farobiy (873-950) siymosi yorug‘ yulduzdek fan osmonida charaqlab turadi. O‘zining qomusiy bilimlari, ayniqsa, falsafa sohasidagi betimsol xizmatlari bilan «Muallim us-soniy» («Ikkinchi Muallim» Aristoteldan keyin), «Sharq Arastusi» nomi bilan mashhurdir.

Ilmu urfonga oshuftalik, insoniyat baxtu saodati yo‘liga o‘zini baxshida etishlik Forobiy o‘z tug‘ilgan ona yurti-Farob (O‘tror)ni o‘smirlik chog‘idanoq tark etib, o‘sha davrning eng mashhur ilm maskanlari hisoblangan Eron va Arabiston shaharlariga borib bir umr ilm-fan bilan mashg‘ul bo‘lishga undaydi. U tabiiy va

ijtimoiy fanlarga oid 160 dan ziyod asarlar yaratgan. Oʻrta asrlar davri sharoitida vatanimiz sharafini oʻzining beqiyos dunyoviy asarlarida ulugʻlagan, astronomiya, fizika, matematika, geologiya, geodeziya, geografiya, mineralogiya, tarix singari fanlar yoʻnalishida mislsiz kashfiyotlar qilgan qomusiy bilim sohiblaridan yana biri Abu Rayxon Beruniy (973-1048)dir. Asli Xorazm yurtida boʻlgan allomaning butun hayoti toʻlaligicha ilm-fanga bagʻishlangan. Uning qalamiga mansub yuzlab noyob asarlar ichida bizning davrimizgacha saqlanib oʻz bebaho ahamiyatini yoʻqotmay, bugungi avlod kishilari uchun oʻrganish manbai boʻlib, kelayotganlari ham talaygina. Bular jumlasiga «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», «Xorazmning mashhur kishilari», «Hindiston», «Maʼsud qonuni», «Mineralogiya», «Saydona», «Astrologiyaga kirish», «Astronomiya kaliti», «Jonni davolovchi quyosh kitobi», «Foydali savollar va toʻgʻri javoblar», «Ibn Sino bilan yozishmalar» singari tarixiy kitoblarni kiritish mumkin. Beruniy asarlari asrlardan buyon Sharq Gʻarbda keng tarqalgan boʻlib ular yuksak qadr topgan. «Hindiston» asari toʻgʻrisida soʻz yuritgan olim V.R.Rozin «Sharq va Gʻarbning qadimgi va oʻrta asrdagi butun ilmiy adabiyoti orasida bunga teng keladigan asar yoʻq» deb baho beradi. Beruniyning «Mineralogiya» asari ham oʻz zamonasi uchun Oʻrta Osiyo Yaqin Sharq, hatto Yevropada ham mineralogiya sohasidagi tengi yoʻq asar sifatida eʼtirof topgan. Alloma merosi uning bugungi mustaqil yurtida minnatdor avlodlari nigohida, doimiy eʼtiborida, eʼzozidadir.

Abu Rayxon Beruniyning zamondoshi va safdoshi Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ham oʻz davrining yetuk allomasi fan fidoyisi sifatida mashhurdir. Buxoroi sharifning Afshona qishlogʻida tugʻilib voyaga yetgan ibn Sino 18 yoshlik chogʻidanoq el orasida yetuk tabib, olim sifatida tan olingan, uning dovrugʻi Somoniylar saroyida ham maʼlum va mashhur boʻlgan. Taqdir hukmi uni qayerlarda yashashga umr guzaronlik qilishga maxkum etmasin, u dunyoviy ilmlarni oʻrganishdan, ularni chuqur tadqiq etishdan charchamadi. Ibn Sino asarlari umumiy sonining 450 dan oshishi ham bunga guvohdir. Biroq bulardan 160 ga yaqini bizgacha yetib kelgan, xolos. Alloma nomini dunyoga tanitgan narsa, bu uning tibbiyot sohasidagi mislsiz kashfiyotidir. Ibn Sinoning arab tilida yaratgan 5 jildli

«Tib qonunlari» asari tibbiyotga oid benazir dasturul amaldir. Besh mustaqil kitobdan iborat bu majmuani koʻzdan kechirar ekanmiz, allomaning yuksak tabiblik salohiyatiga, kasalliklarni aniqlash, ularni davolash borasida maxoratiga, bilimdonligiga tan beramiz. Jumladan «Tip qonunlari» ning ikkinchi kitobida 800 ga yaqin dorining xususiyatlari bayon etilganligi buning ayni isbotidir.

Olimning tibbiyotga doir 22 jildan tashkil topgan «Kitob ush-shifo» («shfo kitobi») asari ham mavjud. Abu Ali Ibn Sino faoliyatining koʻp qirraligi yana shundaki u ilm fanning boshqa sohalarida ham barakali ijod qilgan. Uning "Donishnoma", «Insof kitobi», «Najot kitobi», «Tayr qissasi», «Salomon va ipsol», «Xayy ibn yaqzon» kabi falsafiy asarlari, 10 jildli «Arab tili kitobi» buning yorqin ifodasidir.

Tarix ilmida benazir boʻlgan Muhammad Narshahiy (899-959) oʻzining «Buxoro tarixi» («Tarixi Narshahiy») asari orqali oʻz davrining katta, koʻlamli masalalarini oʻrtaga koʻyib, ularni xaqqoniy tarzda yoritib berdi. Kitobda arablarning Oʻrta Osiyoni zabt etib kirib kelishi mashhur Muqanna qoʻzgʻoloni, shuningdek Somoniylar davridagi davlat boshqaruvi tizimi pul munosabatlari, soliq tizimi, Buxoroning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotiga oid koʻplab qiziqarli maʼlumotlar aks etgan. Buxoro vohasida sugʻorish tarmoqlari toʻgʻrisida, shaharsozlik, obodonchilik ishlari haqida noyob materiallar berilganligi «Buxoro tarixi»ning qimmatli manba ekanligidan dalolat beradi.

Oʻz zamonasi olimlari orasida peshqadam sanalgan tilshunoslik, qonunshunoslik, hadisshunoslik, mantiq kabi kabi sohalarida nodir asarlar yaratgan. Kaffol ash-Shoshiy (903-976) ijodi ham koʻp qirralidir. Allomaning «Odob al-qozi» («Qozining feʼl-atvori»), «Odob al-bahs», («Bahs odobi»), «Xusni jadal», («Dialektika goʻzalligi») kabi asarlari unga katta shuhrat keltirgan. U sheʼriyat sohasida ham oʻz uslubi va yoʻliga ega yetuk ijodkor boʻlgan.

Koʻhna Xorazm diyorida chiqib, oʻzining betakror ilmiy ijodiyoti bilan Oʻrta Osiyo Uygʻonish jarayoniga jiddiy taʼsir koʻrsata olgan nuqtadon olim Mahmud az-Zamahshariy (1075-1144) nomi ham fan osmonidagi yorqin yulduzlardan biridir. Buyuk mutafakkir arab grammatikasi, lugʻatshunoslik, adabiyot, aruz ilmi,

jugʻrofiya, tavsir, hadis va fiqh (qonunshunoslik)ka oid 50 dan ziyod noyob asarlar muallifidir. Uning «Al Mufassal», «Muqaddimat ul-adab», «Asos al-balogʻa», («Notiqlik asoslari»), «Xutbalar va vaʼzlar bayonida oltin shodalar», «Ezguliklar bahori va yaxshilar bayoni», «Aruzda oʻlchov (mezon)», «Nihoyasiga yetgan masalalar», «Nozik iboralar», «Qurʻon haqiqatlari va uni sharhlash orqali soʻzlar koʻzlarini osish» kabi asarlari butun Sharq va Arab dunyosida eʼtirof topgan.

Ismoil Jurjoniy, Mahmud Chagʻiniy, Burxoniddin al-Margʻinoniy kabi allomalimiz yaratgan ilmiy-maʼnaviy meros ham vatanimiz shuhratini olamga taratdi.

Shunday qilib, Oʻrta Osiyo hududida yuz bergan uygʻonish davrida koʻplab favqulodda isteʼdod sohiblari yetishib chiqdiki, ular jahon fanining turli yoʻnalishlarida betakror kashfiyotlar, chinakam moʻjizalar yaratdilar. Bu bilan ular Vatanimiz shonu-sharafini yuksaklarga koʻtardilar. Hamda kelgusi minnatdor avlodlar uchun bitmas tuganmas boy meros qoldirdilar. Shu boisdan ham ulugʻ ajdodlarimizning ruhi munavvar siymosi hamisha har birimizning jismu-jonimizda, mehrimizda namoyon boʻlib turadi.

IX-XII asrlar davri nafaqat dunyoviy fanlarning yuksalib borishi bilan, shu bilan birga islomiy madaniyat va maʼnaviyatining shakllanib, chuqur ildiz otib borishi, bu sohada talay yetuk olimu ulomolarining yetishib chiqib, Vatanimiz nomi va shaʼnini olam aro ulugʻlanganligi bilan ham tavsiflanadi.

Gap shundaki arablar istilosi va hukmronligi Oʻrta Osiyo xalqlari uchun avvalda qanchalik haloqatli oqibatlar, mislsiz vayronagarchiliklar olib kelgan boʻlsa-da, biroq shu bilan birga bu yurtga islom dini ham kirib keldi. Yerli aholining asta-sekin islom diniga kirishi, odamzod ahli uchun yakka-yu yagona Ollohni tanishi, unga, uning rasuli (elchisi) janobu Muhammad Alayxu Vassalomga eʼtiqod bogʻlashi, itoat etishi, muqaddas kitob-«Quroni Karim»ni qabul qilishi, uning ilohiy soʻzlari, oyatlariga, tamoyillariga amal qilishi, bular pirovardida islom madaniyatining diyorimizda shakllanishiga asos boʻldi. Oʻsha davrda Yevro Osiyo, Afrikaning katta hududlariga yoyilgan islom va uning taʼlimoti tufayli Oʻrta Osiyo xalqlari oʻzlarining tor, biqiq holatidan chiqib, keng musulmon dunyosi bilan

tutashdilar. O'lkani aholisi arab fani, madaniyati, ma'naviyati bilan yaqindan tanishish, ulardan bahramand bo'lish imkoniyatlariga ega bo'ldi. Bu hol, shubhasiz, o'lkani jahonga yuz tutishiga imkoniyat yaratdi. Buning orqasida mahalliy xalq orasidan juda ko'p ilm-fanga ishtiyoqmand yoshlarning arab va ajam mamalakatlariga borib diniy va dunyoviy bilimlarni egallashi, zamonaning har tomonlama yetuk, bilimdon, ma'rifatli olimu-ulamolari bo'lib yetishishlariga keng yo'llar ochildi. Xuddi mana shunday keng ufqlar, imkoniyatlar kashf etilgani bois ham ulug' ajdodlarimiz Abu Nasr Farobiy, Ahmad Al Farg'oniy, Muhammad Muso Al-Xorazmiy, Abu Abdulloh Muhammad ibn-Ismoil al-Buxoriy, Abu Iso at-Termiziy, Mahmud az-Zamahshariy singari allomalar jahon kezib, mashaqqatlar ila ilm o'rganganlar, yetuk komil insonlar bo'lib sharaf topganlar.

Shu bilan birgalikda o'lkaga islomning kirib kelishi va u bilan bog'liq xolda yakka xudolik g'oyasining g'alaba qozonishi, yagona Olloh nomini e'tirof etilishi o'z navbatida mahalliy xalqlar, elatlar birligi, ahilligi va jipsligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Shuningdek yuksak insonparvarlik, do'stlik, birodarlik, o'zaro mehr oqibatlik, muruvvatlik, ma'naviy poklik, rostgo'ylik, bir-birini qo'llab-quvvatlash tuyg'ulari bilan sug'orilgan «Quroni Karim» oyatlari, g'oyalari ruhi yurt odamlarining ma'naviy kamolotiga katta ijobiy ta'sir o'tkazdi.

Yurtimizda islomiy madaniyatning qaror topib, ildiz otib borishi barobarida uning ulug'vor g'oyalari, asl maqsadlarini keng tashviq, targ'ib qilish, ayniqsa, hadis ilmini asosli tadqiq etish kuchayib bordiki, bu borda zamonamizdan chiqqan bir qator buyuk muhaddis olimlarning xizmati katta bo'ldi. Hazrati payg'ambarimiz Muhammad Alayxu Vassalom nomi va u zoti sharifning muborak so'zlari bilan bog'liq «Quroni Karim» oyatlari mazmuni moxiyatini teran tushinish va anglab yetishga muhim kalit bo'lib xizmat qiladigan hadisshunoslik ilmi IX-asrda jiddiy rivoj topdi. Bugun musulmon olamida eng ishonchli manbalar tan olingan 6 ta ishonchli hadislar to'plami (as-saxih as-sitta) xuddi shu davrda yaratildi. Ular orasida «Hadis ilmida amir al-mo'miniyn» degan sharaflil nomga sazovor bo'lgan Imom Ismoil al-Buxoriy (810-870) nomi yorqin ko'zga tashlanib turadi. Yuksak aql zakovat sohibi Al Buxoriy Sharqning yirik ilmiy va ma'rifiy markazlaridan biri-

Buxoroi sharifda tugʻilib juda erta yoshligidan diniy bilimlarni chuqur egallaydi. 16 yoshlik davridan boshlab u musulmon dunyosining koʻplab shaharlarini kezib, hadis ilmining siri asrorlarini bilish, ularni toʻplash va tadqiq qilish uchun tinimsiz saʼy harakatlarda boʻladi. Bu xaqda uning oʻzi: «Misr, Shom, Mesopatamiyaga ikki martadan, Basriyaga toʻrt marta borganman. Xijozda 6 yil yashaganman, Bagʻdod va Kufa shaharlariga necha bor borganim hisobini bilmayman», degan ekan.

Shunday qilib Amir Temur va Temuriylar davri Vatanimiz xalqlarining hayotiy taqdirida, ularning ijtimoiy taraqqiyotning yuksak marralariga koʻtarilib borishlari davomida oʻchmas iz qoldirgan alohida bir tarixiy bosqich boʻldi. Eng muhimi, bu davr Amir Temurdek buyuk siymoni tarix maydoniga chiqardiki, bu zoti sharif va uning avlodlarining mislsiz saʼy-harakatlari, bunyodkorlik faoliyatlari tufayli Movarounnahr va Xuroson oʻlkalari ulkan oʻzgarishlarga yuz tutdi. Mugʻullarning bir yarim asrlik bosqini va zulm-asoratidan butunlay xalos boʻlgan ona yurtimiz qudratli salatanatga aylanibgina qolmay, ayni chogʻda ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy maʼnaviy jihatlardan yuksalib, jahonga dovrugʻ taratdi. Ulugʻ ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan moddiy va maʼnaviy madaniyatning yuksak namunalari, duru-javohirlari mana necha asrlardirki, jahon ahlini hayratga solib. minnatdor avlodlar ardogʻida eʼzozlanib kelmoqda.

TESTLAR

1. Ipak yo‘li terminini fanga birinchi bo‘lib kiritgan olim?

- A) Kursiy Ruf
- B) Arrian
- C) F.F.Rixtgofen*
- D) Sima Szyan
- E) Meri Boys

2. Buyuk Ipak yo‘lining qadimgi nomlaridan biri?

- A) Shoh yo‘l*
- B) Bronza yo‘l
- C) Temir yo‘l
- D) Nefrit yo‘l
- E) Xitoy yo‘li

3. Buyuk ipak yo‘li necha ming chaqirimni o‘z ichiga oladi?

- A) 9 ming
- B) 12 ming*
- C) 20 ming
- D) 14 ming
- E) 10 ming

4. Buyuk Ipak yo‘lining qadimgi nomlaridan biri?

- A) Lojuvard yo‘l*
- B) Bronza yo‘l
- C) Temir yo‘l
- D) Nefrit yo‘l
- E) Xitoy yo‘li

5. Buyuk ipak yo‘li Xitoyning qaysi shahridan boshlanadi?

- A) Pekin
- B) Landjou
- C) Qashqar

D) Sian*

E) Dunxuan

6. Buyuk ipak yo'li Yevropaning qaysi shahrida tugaydi?

A) Parij

B) London

C) Madrid

D) Rim*

E) Dublin

7. Buyuk ipak yo'lining qaysi tarmog'i Qang' hududlaridan o'tgan?

A) shimoliy*

B) janubiy

C) sharqiy

D) g'arbiy

E) markaziy

8. Buyuk ipak yo'lining qaysi ikkita tarmog'i Markaziy Osiyodan o'tgan?

A) sharqiy

B) janubiy*

C) g'arbiy

D) shimoliy*

9. Buyuk ipak yo'lining qadimgi nomini ayting?

A) Shoh yo'l*

B) Rim yo'li

C) Lazurit yo'li*

D) Xitoy yo'li

E) g'arbiy meridional yo'l*

F) Sibir yo'li

10. Buyuk ipak yo'li bog'lagan hududlarni ko'rsating?

A) Janubiy Afrika

B) Xitoy*

C) Amerika

D) Yevropa*

E) Mug'uliston

F) Markaziy Osiyo*

11. Buyuk ipak yo'lini tiklashga bag'ishlangan Boku konferensiyasi qachon bo'ldi?

A) 1998-yil sentabrda *

B) 1996-yil mayda

C) 1999-yil aprelda

D) 1999-yil martda

E)1996-yil 9-aprel

12. Xitoyda yozuv uchun bambuk o‘rnida ipakdan foydalanishga qachondan o‘tildi?

- A) bundan 2 ming yil ilgari
- B) bundan 2,5 ming yil ilgari*
- C) bundan 3 ming yil ilgari
- D) bundan 3,5 ming yil ilgari
- E) bundan 4 ming yil ilgari

13. Buyuk Ipak yo‘li orqali Xitoyga la'l toshi qayerdan olib borilgan?

- A) Baqtriyadan
- B) So‘g‘diyondan
- C) Marvdan
- D) Badaxshon*
- E) Yuriya

14. Qadimda Buyuk Ipak yo‘li orqali O‘rta Osiyoga Xitoydan nima keltirilar edi?

- A) bug‘doy
- B) guruch*
- C) javdar
- D) arpa
- E) sholi

15. Ma’lumki, Buyuk Ipak yo‘li orqali qadimda O‘rta Osiyoga ip-gazlama matolar va paxta chigiti orilgan karvonlar kelgan. Bu buyumlar qaysi mamlakatdan keltirilgan?

- A Xitoy
- B) Hindiston*
- C) Suriya
- D) Misr
- E) Falastin

16. “Buyuk Ipak yo‘li” Markaziy Osiyo xalqlari hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatdi?

- A) Sharq mamlakatlariga Xitoy mamlakatini tanishtirdi
- B) Sharq va G‘arb mamlakatlari iqtisodiyoti va madaniyati yutuqlaridan bahramand bo‘ldi.*
- C) Sharq mamlakatlarini Yevropa bilan bo‘glash imkoniyatiga ega bo‘ldi

- D) xitoy va Yevropaning o‘zaro yaqinlashtirishda alohida ahamiyatga ega bo‘ldi
- E) iqtisodiyoti rivojlandi

17. Buyuk ipak yo‘lining shimoliy tarmog‘i nechanchi asrdan boshlab ishga tushgan?

- A) IV asr
- B) V asr
- C) VI asr*
- D) IX asr
- E) X asr

18. Ilk o‘rta asrlarda Buyuk ipak yo‘li bo‘ylab olib borilgan savdo-sotiq ishlarida so‘g‘d savdogarlarining asosiy raqobatchilari kimlar bo‘lgan?

- A) xitoylik mol ayirboshlovchilar
- B) vizantiyalik savdogarlar
- C) uyg‘ur vositachilari
- D) eronlik savdogarlar*
- E) arab savdogari

19. VII-IX asrlarda Xitoy bilan bo‘lgan savdoda asosiy o‘rinda turgan?

- A) choy, ipak mato, tuz va ot*
- B) o‘q-yoy, qilich va idishlar
- C) bo‘z, kiyim kechak va egar jabduq
- D) qimmatbaho mo‘ynalar, chorva mollari va chorvachilik mahsulotlari
- E) choy , teri va tuz

20. VII-IX asrlarda har bir ot Xitoy bozorida qancha o‘ram ipak matoga ayirbosh qilingan?

- A) 15
- B) 50*
- C) 12,8
- D) 600
- E) 45

MAVZU :

MAVZU: BUYUK IPAK YO‘LI VA HOZIRGI ZAMON. O‘ZBEKISTONNING TURIZM SALOHİYATI VA ISTIQBOL MAQSADLARI

“La’l yo’li”

Mil.av. 3-2 mingyilliklarda vujudga kelgan. U Pomir tog’laridan boshlanib, Eron va Old Osiyo, Misr orqali o'tgan. Badaxshondan qazib olinadigan la'l toshi (lojuvard) qadimgi Sharq zargarlari tomonidan yuksak baholangan. Badaxshon la'li ishlatilgan buyumlar Misr fir'avnlari maqbaralaridan ham topilgan.

“Shoh yo'li”

...mil.av. VI-IV asrlarda Kichik Osiyo shaharlarini, O'rta Er dengizi bo'yidagi Efes, Sardi shaharlarini Eron poytaxtlaridan bir - Suza bilan bog'lagan. Yana bir yo'l Eron, Baqtriya orqali So'g'diyona, Toshkent vohasi va Qozog'iston hududidan o'tgan va Oltoygacha borgan.

«G'arbiy meridional yo'l»

Buyuk ipak yo'li mil.av.I ming yillikning 2 yarmidan to XV asrgacha, ya'ni suv yo'llarining ochilguniga qadar Sharqni G'arb bilan bog'lab turgan asosiy savdo yo'li bo'lgan. XIX asrning 70- yillarigacha bu yo'l «G'arbiy meridional yo'l» deb atalgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov I.A. *Bizdan ozod va obod vatan qolsin.*-T.:O'zbekiston, 1994 y.
2. Karimov I.A. *Istiqlol va ma`naviyat.*-T.: O'zbekiston, 1994 y.
3. Karimov I.A. *Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.*-T.:Sharq, 1998 y.
4. Bahodirov R. *Abu Abdulloh al-Xorazmiy va ilmlar tasnifi tarixidan.*-T.: O'zbekiston, 1995 y.
5. Jalilov S. *Imom al-Buxoriy haqida suhbatlar. Fan va turmush.*-1998.-№5.
6. Imom Ismoil al-Buxoriy. *Hadislar.*-T.: Sharq,1992 y.
7. Irisov A. *Hakim ibn Sino.*-T.: 1990 y.
8. *Ma`naviyat yulduzlari. Markaziy Osiyolik mashhur siymolar, allomalar, adiblar.*-T.: 1999 y.
9. Rustamov A. *Mahmud Zamahshariy.*-T.: Fan, 1979 y.
10. Saitov YE., Saidov A. *Ahmad al-Farg'oniy buyuk matematik. Fan va Turmush.*-1998.-№5.
11. Sulaymonova F. *Sharq va G'arb.*-T.: 1997 y.
12. Xayrullayev M. *O'rta Osiyoda ilk uyg'onish davri madaniyati.*-T.: Fan, 1994 y.